DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.50827>

Authenticity process is conducted by

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11-04-2021
Kabul Tarihi: 26-05-2021
On-line Yayın: 30-06-2021

Article Type: Research article
Submitted: 11-04-2021
Accepted: 26-05-2021
Published Online: 30-06-2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

Altın, M. (2021). Türkiye’de Kemalizm ve Partilerin Din Siyaseti. *Journal of History School*, 52, 1666-1694.

TÜRKİYE’DE KEMALİZM VE PARTİLERİN DİN SİYASETİ¹

Muhterem ALTIN²

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de siyasi partilerin din alanıyla ilgili nasıl bir siyaset izlediklerini ve bu alanla ilgili siyasetlerini yaparken Kemalist ideolojiden nasıl etkilendiklerini ortaya koymaktır. Bu kapsamda öncelikle Kemalist ideolojinin dine yönelik yaklaşımı ve laiklik anlayışı ele alınmıştır. Ardından Cumhuriyet döneminde etkili olmuş siyasi partilerden Cumhuriyet Halk Partisi’nin, önemli merkez sağ partilerin ve milli görüş partilerinin din siyasetleri ele alınmıştır. Çalışma kapsamında bu partilerin programları, dinle ilgili söylemleri ve bu alanla ilgili icraatları incelenmiştir. Bunlarla birlikte konuyla ilgili diğer kaynaklardan da yararlanılmış ve elde edilen veriler yorumlanarak sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda Türkiye’de din ve siyaset ilişkisine dair üç bakış açısının olduğunu ve siyasi partilerin din siyasetlerinin bu bakış açılarına göre şekillendiği tespiti yapılmıştır. Ancak Kemalist ideolojinin ve bu ideoloji doğrultusunda oluşmuş laiklik anlayışının baskın anlayış olduğunu, bu ideolojiye ve laiklik anlayışına sahip kurumların çeşitli şekillerde diğer partilere müdahale ettiklerini, bu nedenle Cumhuriyet Halk Partisi hariç, diğer partilerin din siyasetlerini istedikleri şekilde belirleyemedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kemalizm, Din, Siyaset, Parti.

¹Bu makale yazar tarafından İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında, Doç. Dr. Yaşar KAYA danışmanlığında hazırlanmış olan “Modernleşme Sürecinde Türkiye’de Din ve Siyaset” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

²Dr., Diyarbakır İl Milli Eğitim Müdürlüğü, altinm2010@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-4386-5149

Kemalism and Religious Politics of the Parties in Turkey

Abstract

The purpose of this study is to put forward how political parties in Turkey follow regarding the religious field, and how they are affected by Kemalist ideology while doing their politics in this field. In this context, first of all, the approach of Kemalist ideology towards religion and the understanding of secularism were discussed. Then, the religious policies of the Republican People's Party, important center-right parties and national vision parties, which were influential in the Republican period, were discussed. Within the scope of the study, the programs of these parties, their discourses on religion and their actions in this field were examined. In addition to these, other sources related to the subject were also used and the results were tried to be reached by interpreting the obtained data. As a result of the study, it was determined that in Turkey there are three perspectives on the relation between religion and politics, and political parties’ religious politics are shaped according to these viewpoints. However, it was concluded that the Kemalist ideology and the understanding of secularism formed in line with this ideology were the dominant understanding, that institutions with this ideology and secularism were interfering with other parties in various ways, and therefore, other parties, except the Republican People's Party, could not determine their religious policies in the way they wanted.

Keywords: Kemalism, Religion, Politics, Party.

GİRİŞ

Türkiye’de din ve siyaset ilişkisi uzun yıllardır sorunlu bir ilişki olarak devam etmektedir. Bu sorunun Osmanlı dönemine uzanan bir geçmişi olmakla birlikte, Cumhuriyet dönemi uygulamaları ile daha da büyümüş ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Çünkü Türkiye’de Cumhuriyet rejiminin kurulmasından sonra, Mustafa Kemal Atatürk’ ün liderlik ettiği kurucu kadro, Türkiye’de din ve siyaset ilişkisinin nasıl olması gerektiğine dair sınırlar çizmiş ve kendilerine göre bu sorunu çözmüşlerdir. Çizmiş oldukları sınırların aşılmasında için de yasal ve kurumsal düzenlemeler yapmışlardır. Aynı zamanda bu konudaki düşüncelerini Kemalizm adını verdikleri ideolojilerinin önemli bir özelliği haline de getirmişlerdir. 1950 yılına kadar geçen sürede Kemalizm hâkim iktidarın ideolojisi olarak varlığını sürdürmüş ve pek tartışılmamıştır. Ancak Türkiye’de çok partili döneme geçildikten sonra, ülkeyi yönetmeye talip olan bazı partiler, dini hassasiyeti yüksek olan toplum kesimlerinin din alanıyla ilgili taleplerini dikkate alma gereği duymuşlardır. Bu çerçevede Kemalist ideolojinin dine karşı tutumundan rahatsızlık duyan veya duyması muhtemel olan toplum kesimlerinin desteğini kazanmaya yönelik bazı siyasetler geliştirmek zorunda kalmışlardır. Ancak bu şekilde siyaset yapmak zorunda kalan partiler Kemalist

ideolojiye göre düzenlenmiş olan yasalar ve bu ideolojiyi savunan kurumlarla karşı karşıya gelmişlerdir. Bu nedenle Cumhuriyet dönemi boyunca ülkeyi yönetmeye talip olan tüm partilerin din siyaseti bir şekilde Kemalizm'den etkilenmiştir.

Günümüz Türkiye'sinde hala din, dini hassasiyetler veya dini semboller üzerinden siyaset yapma devam eden bir durumdur. Günlük siyasette din konusu tartışılırken çoğu kere, geçmişe atıf yapılmakta ve özellikle Kemalist ideolojinin hâkim olduğu Tek Parti dönemi uygulamaları gündeme getirilmektedir. Dolayısıyla günümüzde din-siyaset ekseninde yapılan tartışmanın ve yaşanan sorunların geçmişle, Kemalizm ideolojisiyle ve Cumhuriyet döneminde faaliyet göstermiş olan siyasi partilerin din siyasetiyle göz ardı edilemeyecek bir bağlantısı vardır. Bu nedenle Türkiye'nin mevcut durumunu anlayabilmek için, Kemalizm'in dine bakışının nasıl olduğunu, partilerin din siyasetini nasıl etkilediğini ve Cumhuriyet döneminde faaliyet gösteren önemli siyasi partilerin nasıl bir din siyaseti takip ettiklerini ortaya koymak gerekir.

Buradan hareketle bu çalışmada Kemalist ideolojinin din ve siyaset ilişkisi konusundaki temel yaklaşımının ne olduğu ele alınacak. Sonrasında ise Kemalist ideolojinin din ve siyaset ilişkisine dair çizdiği ve aslında siyasi partilerin uymasını zorunlu hale getirdiği sınırlar karşısında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin, önemli merkez sağ partilerin ve milli görüş partilerinin nasıl bir din siyaseti takip ettikleri tartışılacaktır.

Çalışmanın makale boyutunu aşmaması ve güncel siyasi tartışmaların içine girilmemesi amacıyla halen faaliyetlerini sürdüren partilerin din siyasetleri ele alınmamıştır. Çalışmada din siyasetleri ele alınan ancak günümüzde hala faaliyetlerini sürdüren partilerin ise sadece geçmiş dönemlerdeki faaliyetleri değerlendirilmiştir.

1. Kemalist İdeoloji ve Din

Kemalizm Cumhuriyet rejiminin kurucu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal ideolojisi. Bu ideolojiyi oluşturan temel ilkeler 1937 yılında Anayasaya girmiş (Ahmad, 2014, s. 94) günümüze kadar da anayasalarda varlığını korumuştur. 1961 tarihli Anayasa'nın başlangıç kısmında "Atatürk Devrimlerine" atıf yapılmış, (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961) halen yürürlükte bulunan 1982 tarihli Anayasa'nın başlangıç kısmında da ise "Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılâpları ve medeniyetçiliğinin" gözetileceği belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982). Kemalist ideolojinin kurucusu olan Mustafa Kemal, Batı dünyasında meydana gelen devrimlerden ve pozitivist fikirlerden etkilenmişti (Karpas, 2010, s. 265; Akşin, 2016, s. 222-223).

Dolayısıyla Mustafa Kemal ve onun gibi düşünen arkadaşları Batılı fikirlerden hareketle vardıkları sonuçlar ışığında, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ ne bir şekil vermek istiyorlardı. Aynı zamanda Cumhuriyet’in kurucu kadroları da olan bu kişiler Osmanlı’nın neden modern bir devlete dönüşemediğini ve yıkıldığını kendilerine göre analiz etmişlerdi. Onlara göre modernleşmek için öncelikle toplumda dine göre hareket etme yerine, bilimin ilkelerine göre düşünmek ve hareket etmek gerekiyordu (Özdalga, 2013, s. 203). Bir yandan dini değerleri ve gelenekleri korumak, diğer yandan modernleşmek mümkün değildi. Osmanlı’nın modernleşme çabasında başarısız olmasının ana nedeni de Osmanlı’nın din ve dinden beslenen geleneklerle bağını koparmadan modernleşmek istemesiydi (Demirel, 2013, s. 24). Bu nedenle yeni dönemde bu hataların yapılmaması için öncelikle dinin toplumsal yapı içindeki konumunun ve devlet yönetimindeki etkisinin nasıl olması gerektiğine karar verilmeliydi. 1923 yılında yeni devletin yönetim şeklini Cumhuriyet olarak ilan eden bu kadrolar devlete ve topluma dair sahip oldukları bu düşüncelerini birkaç yıl içinde sistematik bir hale getirdiler. Böylece bu hareketin lideri olan Mustafa Kemal’in adından hareketle Kemalizm adı verilen ideoloji ortaya çıktı.

Kemalist kadro Türkiye’de büyük bir siyasal ve toplumsal değişim yaratmak istiyordu. Onlar kendilerine “siyaseten İslâmi dünya görüşüne değil, laik ve Batılı bir dünya görüşüne dayalı modern bir Türk ulus-devleti yaratma” (Cizre, 2014, s. 63-64) hedefini belirlemişlerdi. Bu hedefe ulaşmak için uyguladıkları “strateji içerisinde din, devletin ve toplumun modernleştirilmesinde mesafe almaya bir engel olarak görülmekteydi.” (Zürcher, 2014, s. 339). Bu bakımdan Kemalist ideolojinin en temel ve en önemli ilkesi din ile birey, toplum ve devlet ilişkisinin nasıl olması gerektiğini ortaya koyan laiklikti. Kemalist ideolojide modernleşme bir bakıma laikleşme olarak anlaşılmaktaydı (Kahraman, 2008, s. 40). Bu nedenle Kemalist ideolojinin din ve siyaset ilişkisinin nasıl olması gerektiğine dair çizmiş olduğu çerçeveyi anlayabilmek için bu ideolojinin laiklik anlayışına bakmak gerekir.

Kemalist ideolojinin laiklik anlayışı daha çok dine karşı olumsuz bir bakış açısına sahip Fransız laiklik anlayışının etkisi altında şekillenmişti (Çaha, 2012, s. 84-85). Bu ideolojide laikliğin genel anlamda “din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulması, dinin siyasete alet edilmemesi” (Köker, 2000, s. 161) anlamına geldiği vurgulanıyordu. Ancak gerçekte Kemalist ideolojide laiklik sadece bundan ibaret değildi. Aynı zamanda laiklikle seküler bir toplum oluşturma, (Buğra ve Savaşkan, 2015, s. 72) toplumsal yaşamda dinin etkisini azaltma ve en nihayetinde devlet tarafından kontrol edilebilen bir din anlayışını yerleştirme de hedefleniyordu (Zürcher, 2014, s. 269; Vatandaş, 2016, s. 140-146). Doğal olarak böyle bir anlayış aynı zamanda devlete dinsel alana müdahale

etme hakkını da tanıyordu. Bu nedenle Kemalist laiklik anlayışı ‘‘Cumhuriyet rejiminin ve bu rejim içindeki siyasal iktidarın konum ve eylemlerinin meşruluk zeminini’’ (Köker, 2000, s. 161) ifade ediyordu. Başka bir ifade ile laiklik ilkesinin uygulanması, devlet sistemine yerleştirilmesi ve topluma da benimsetilmesi Kemalist ideolojinin en önemli ve en öncelikli hedeflerinden birini oluşturduğu gibi, ülkeyi yönetecek her iktidarın da başlıca görevi olarak görülüyordu.

Kemalist ideoloji tarafından çerçevesi çizilen bu laiklik anlayışı, devleti yöneten veya yönetmeye talip olan herkesin zorunlu olarak benimsemesi gereken bir anlayıştır. Dolayısıyla Türkiye’de çok partili dönemin başladığı 1946 yılından günümüze kadar geçen sürede faaliyet gösteren siyasal partiler yasal bir zorunluluk olarak öncelikle laiklik ilkesini kabul etmek ve din alanıyla ilgili siyasetlerini anayasada ve kanunlarda yer alan laiklik tanımına uygun olarak yapmakla yükümlü tutulmuşlardır. Bu yasal zorunluluk nedeniyle Türkiye’deki partilerin din siyaseti, dolayısıyla Türkiye’deki din ve siyaset ilişkisi, Kemalist laiklik anlayışının gölgesi ve etkisi altında şekillenmiştir. Bu nedenle hem partilerin din siyaseti hem de Türkiye’deki din ve siyaset ilişkisi analiz edilirken Kemalizm’in ve Kemalist laiklik anlayışının etkisinin de göz önünde bulundurulması bir zorunluluktur.

2. Cumhuriyet Halk Partisi’nin Din Siyaseti

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) resmi olarak 23 Ekim 1923 yılında ‘‘Halk Fırkası’’ adıyla kurulmuştur. Sonraki yıllarda ise Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır (Karpat, 2014, s. 49). Bu partinin seçilmiş ilk genel başkanı Mustafa Kemal’dir (Karatepe, 2011, s. 26). Mustafa Kemal’den sonra partinin başına İsmet İnönü geçmiştir (Vatandaş, 2016, s. 77).

Cumhuriyet Halk Partisi’nin Cumhuriyet tarihindeki yeri önemlidir. 1923’ten 1950 yılına kadar ülkeyi ‘‘tek parti’’ (Karatepe, 2011, s. 11; Sarıbay, 2001, s. 27) olarak yönetmiş ve günümüze kadar da varlığını sürdürmüştür. Halen Cumhuriyet Halk Partisi adıyla faaliyetlerini sürdüren ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde temsil edilen bir parti mevcuttur. Ancak bu çalışmada ele alınan ve din siyaseti tartışılan, halen bu adla faaliyetlerini sürdüren günümüz CHP’si değil, 1923-1950 yılları arasında Türkiye’yi yönetmiş olan Cumhuriyet Halk Partisi’dir.

Cumhuriyet Halk Partisi’nin din siyaseti 1923 yılından itibaren yapmış olduğu icraatlar ile başlamış ve tek başına iktidarda olduğu 1950 yılına kadar devam etmiştir. CHP dine yönelik bakışını 1927 tarihindeki nizamnamesinde,

“Madde 3- Fırka; itikadat ve vicdaniyatı siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihtilâtatından kurtararak milletin, siyasi, içtimai, iktisadi bilcümle kavanin, teşkilât ve ihtiyacatını müspet ve tecrübevi ilim ve fenlerin maasırı medeniniyete bahş ve temin ettiği esas ve eşkâle tevfikân tahakkuk ettirmeği, yani devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyler.” (CHF Nizamnamesi, 1927, s. 4).

Şeklinde ifade etmiştir. Hem toplumsal hayatta hem de devlet yönetiminde dinin oldukça etkili olduğu Osmanlı’nın yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde CHP’nin bu amacına ulaşması kolay değildi. Bunun için büyük bir toplumsal dönüşümün sağlanması gerekiyordu. Bu durumun farkında olan CHP iktidarda olduğu yıllarda din alanıyla ilgili birçok düzenleme yapmıştır. Buna göre CHP’nin 1923-1950 yılları arasında dine ve dinsel alana yönelik olarak atmış olduğu en önemli adımların şunlar olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet Halk Partisi tarafından bir dizi hazırlıktan sonra 1924 yılında Hilafet kaldırılmıştır (Berkes, 2014, s. 504-516). Hilafetin kaldırılması etkili ve önemli bir adımdı. Çünkü hilafet makamının hem tarihsel açıdan hem de günlük yaşantıda önemli işlevleri vardı. Bu makam Türkiye ile İslam dünyası arasında bir bağ kuruyordu. Bu makamın Türkiye’de olması, Türkiye’ye İslam dünyası nezdinde bir mevki ve bir saygınlık kazandırıyordu. Bununla birlikte Türkiye’ye dini bir sorumluluk da yüklüyordu. Aynı zamanda o makamda oturan halife halk tarafından devletin İslam dinine göre yönetildiğinin göstergesi ve garantisi olarak görülüyordu (Lewis, 2013, s. 354-356). Bütün bunların sonucunda halifenin başında olduğu devlet kutsal bir nitelik kazanıyor ve halkın devlete olan sadakati dinsel bir bağla sağlanmış oluyordu.

Hilafetin kaldırılması ile eş zamanlı olarak 1924 yılında Şeriye ve Evkaf Vekâleti de kaldırılmış, onun yerine Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur. Diyanet İşleri Reisliği’ ne camiler ile ilgili işleri yürütme, din görevlilerinin atanması ve ibadet işlerinin düzenlenmesi gibi görevler verilmiştir (Vatandaş, 2016, s.171; Berkes, 2014, s. 535). Halen Diyanet İşleri Başkanlığı adıyla faaliyetini sürdüren bu kuruluş, İslam dini ile ilgili çeşitli hizmetleri vermenin yanında devletin resmi din anlayışının temsilcisi ve düzenleyicisi olarak da işlev görmektedir.

1925 yılında tarikatların faaliyetleri yasaklanmıştır (Akşin, 2016, s. 187). Faaliyetleri yasaklanan tarikatlar Osmanlı döneminde geniş bir alanda faaliyet gösteren, belli bir örgütlenmesi ve hiyerarşisi olan dini yapıları (Zürcher, 2014, s. 283). Bu yapılar zaman zaman Osmanlı yönetiminde güç elde etme yarışına girmiş ve bazı olayları organize etmişlerdi (Berkes, 2014, s. 159-163). Tarikatlar Osmanlı’nın devlet olarak benimsediği dini anlayışın yanında ikinci bir dini anlayışın temsilcisiydiler. Devlete zarar vermedikleri sürece faaliyetlerini

sürdürmelerine müsaade edilmiş ve bir şekilde kontrol altında tutulmuşlardı (Mardin, 2014, s. 92-94). Ancak tarikatların devlet örgütlenmesinin dışında bir yapıya sahip olmaları ve sahip oldukları dini anlayış Cumhuriyet yönetimine olası bir tehdit olarak değerlendirilmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin din siyaseti kapsamında yapmış olduğu önemli bir icraat da şeriat hukukunun tamamen kaldırılması olmuştur. Esasen Osmanlı döneminden bu yana hukuk alanında yapılan bazı düzenlemeler sonucunda, şeriat hukukuna göre işleyen mahkemelerin yanında başka hukuk sistemlerine göre yargılama yapan mahkemeler de kurulmuştu (Zürcher, 2014, s. 99). Ancak bu duruma rağmen hala şeriat hukukuna göre işlem yapan mahkemeler de mevcuttu ve toplumsal yaşamın önemli alanlarında İslam hukukuna göre kararlar verilmekteydi (Lewis, 2013, s. 365). Bu durum doğal olarak toplumun bazı alanlarda dine göre düşünmesine ve dini kurallara göre yaşamını sürdürmesine neden oluyordu. Bu duruma son vermek isteyen CHP tarafından 1926 yılında "Medeni Kanun" ve "Ceza Kanunu" kabul edilmek (Ahmad, 2014, s. 231) suretiyle hukuk alanında şeriat uygulaması sona erdirilmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı döneminde Osmanlı'dan bu yana anayasada yer alan ve devletin dininin İslam olduğunu belirten madde anayasadan çıkarılmıştır (Lewis, 2013, s. 371). Pratikte olmasa bile hukuki anlamda bu önemli bir değişiklikti. Çünkü 1928 yılında yapılan bu değişiklikle devletin laikleştirilmesi sürecinde önemli bir adım atılmış oluyordu. Bu maddenin Anayasadan çıkarılmasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin İslam dini ile anayasal ve hukuki bağı sona eriyordu. Böylece dinin siyasal alanda etkili olmasını sağlayabilecek bir dayanak ortadan kaldırılmış oluyordu (Lewis, 2013, s. 371; Berkes, 2014, s. 523). Bundan sonra siyasi iktidarın din alanıyla ilgili olarak yapacağı düzenlemelerin anayasaya aykırılığı iddiası ileri sürülemeyecekti.

Cumhuriyet Halk Partisi iktidarında bazı ibadetlerin Türkçe olarak yapılması kararlaştırılmıştır. 1928 yılında İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi tarafından bir beyanname hazırlanmış ve Türkçe ibadet tartışması yapılmıştır (Cündioğlu, 2014, s. 87-102; Lewis, 2013, s. 558-560). O dönemde kesin bir sonuca ulaşmayan bu tartışma 1932 yılından sonra bazı alanlarda uygulamaya dönüşmüştür. Bu tarihten sonra "Türkçeleştirilen ezan, tekbir ve salâların okunması zorunlu tutulmuş ve minarelerde 18 yıl boyunca ezanlar Türkçe okunmuştur." (Cündioğlu, 2014, s. 104).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin din alanıyla ilgili olarak yapmış olduğu düzenlemeler yukarıda belirtilenlerle sınırlı değildir. Bu dönemde yapılan

değişikliklerin birçoğunun doğrudan veya dolaylı olarak dinle bir ilgisi vardır. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi’nin dine yönelik yaklaşımını ortaya koyabilmek ve din siyasetini değerlendirebilmek için yukarıda sayılanlar yeterlidir.

Cumhuriyet Halk Partisi Kemalist ideolojinin kurucusu, savunucusu ve uygulayıcısı olan bir parti idi. Çünkü Kemalizm’i oluşturan kişiler aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi’nin de kadrolarıydılar. Bu nedenle CHP Kemalist ideolojinin kurucu partisi, Kemalizm de Cumhuriyet Halk Parti’sinin ideolojisiydi. Cumhuriyet Halk Partisi 1931 tarihli nizamnamesinde, Kemalist ideolojinin dayandığı altı temel ilke olan cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılığın partinin ana vasıfları olduğunu belirtmiştir (C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, 1931, s. 30-31). 1935 yılında kabul edilen programında da partinin Kemalizm’in prensiplerini benimsediği açıkça ifade edilmiştir (C.H.P Programı, 1935, s. 1-2). Dolayısıyla Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1923-1950 yılları arasındaki din siyaseti Kemalist ideoloji ve bu ideolojinin laiklik anlayışı doğrultusunda şekillenen bir siyasettir.

Bu siyasetle dinin siyaset ve hukuk gibi alanlarda etkisinin tamamen ortadan kaldırılması, toplumsal yaşamda ise etkisinin azaltılması hedeflenmiştir. Aynı zamanda dinin bir daha devleti etkileyebilecek bir güce ulaşmaması için, onu kontrol altında tutacak mekanizmalar da kurulmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi’nin tek başına iktidarda olduğu 1923-1946 yılları arasında gerçek bir muhalefet partisi olmadığından, bu parti dine yönelik politikalarını çekinmeden planlamış ve uygulamıştır. Dolayısıyla Kemalist ideolojinin din-siyaset ilişkisi için ürettiği model en iyi bu dönemde uygulanmıştır. CHP bu politikalarını uygularken halkın bu konudaki taleplerini ve düşüncelerini dikkate almamıştır. Çünkü bu parti modern bir devlet ve modern bir toplum yaratma iddiasıyla hareket ediyordu. Bu hedefine varmak için halkın desteğini alma gibi bir ihtiyaç da duymuyordu. Bu dönemde Türkiye henüz demokratik bir düzene geçmemiş ve partilerin iktidar olmak için yarışacakları bir zemin de oluşmamıştı. Dahası her bakımdan devlete hâkim olan CHP böyle bir ortamın oluşmasına izin de vermiyordu.

CHP’ nin 1923-1950 yılları arasında iktidara olduğu dikkate alındığında yaklaşık 27 yıl boyunca Kemalist ideolojinin dine yönelik yaklaşımının yerleştirilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür. Ancak yapılanların gerçekte Kemalist ideolojinin Türkiye’de yapmayı düşündüğü değişim ve dönüşümü sağlayıp sağlamadığını anlamak için 1950 sonrası döneme bakmak gerekir. Çünkü Türkiye’de ancak insanlar 1950 yılından sonra CHP döneminde yapılanlara karşı rahatsızlıklarını ifade etme imkânı bulmuş, bu rahatsızlıklarını oylarıyla gösterebilmişlerdir. Aynı zamanda bu tarihten sonra Türkiye’de kısmi

bir demokratik ortamın oluşması nedeniyle tüm partiler halkın desteğini alma ve bu nedenle halkın taleplerini dikkate alma zorunluluğunu hissetmişlerdir.

3. Merkez Sağ Partilerin Din Siyaseti

Türkiye’de Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan ve partiler aracılığıyla temsil edilen siyasi anlayışlar bir anda ortaya çıkmamıştır. Bunların her birinin Osmanlı dönemine uzanan bir geçmişi vardır. Bu çerçevede merkez sağ siyasi anlayışa sahip gruplar ve kişiler hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyetin ilk yıllarında var olmuşlardır. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1923-1950 yılları arasında takip ettiği siyasetler nedeniyle gelişme ve etkili olma fırsatını bulamamışlardır. Bu nedenle Türkiye’de merkez sağ partilerin siyasette etkili olmaları 1950 sonrası dönemde Demokrat Parti’nin (DP) iktidara gelmesi ile başlamıştır. Demokrat Parti’den sonra sırasıyla Adalet Partisi, (AP) Anavatan Partisi (ANAP) ve Doğru Yol Partisi (DYP) merkez sağ siyasi gelenek üzerinden siyaset yapmıştır.

Cumhuriyet döneminde merkez sağ siyaseti iktidara taşıyan Demokrat Parti’dir. Demokrat Parti 7 Ocak 1946 yılında kurulmuş, (Sarıbay, 2001, s. 53) 21 Temmuz 1946 yılında yapılan seçimde altmış iki milletvekiliyle Meclise girmeyi başarmıştır (Eroğul, 2014, s. 15-23). 14 Mayıs 1950 yılında yapılan seçim sonucunda ise ‘‘oyların %53,35’ ni alarak’’ (Eroğul, 2014, s. 71) iktidar olmuştur. Demokrat Parti’nin takip ettiği din siyasetini açıklayabilmek için öncelikle kurulduğu dönemin genel durumuna bakmak gerekir.

Demokrat Parti kurulduğunda yaklaşık yirmi üç yıldır CHP tek başına ülkeyi yönetiyordu. Bu sürede CHP, ülkeyi modernleştirmenin ancak mevcut dini yapının tamamen değişmesiyle mümkün olabileceği iddiasıyla hareket etmiş ve dinsel alanla ilgili birçok düzenleme yapmıştı. Bu çerçevede dinsel alanla ilgili birçok faaliyet yasaklanmış, ibadet ve ibadethanelere kadar uzanan müdahalelerde bulunulmuştu (Lewis, 2013, s. 561). Bu düzenlemeler ve müdahaleler devletin gücüyle yapılmış, bunlar yapılırken toplumun hassasiyetleri ve istekleri de dikkate alınmamıştı. Bunun sonucunda yapılanlar beklenen sonucu doğurmamış, CHP’nin beklediği şekilde din toplumun yaşamından çıkmamıştı. Aynı zamanda CHP ile halk arasında bir uzaklaşma ve kopuş da meydana gelmişti (Zürcher, 2014, s. 284). CHP döneminde dine karşı izlenen siyaset aynı zamanda Kemalist ideolojinin ve bu ideolojinin laiklik anlayışının ortaya çıkardığı bir siyasetti. Bu bakımdan Kemalist ideolojiyi tümüyle benimsemiş olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin farklı bir siyaset izlemesi beklenen bir durum değildi. CHP’nin din siyasetinden farklı bir siyaset izlemek ancak yeni partilerin kurulması ve iktidara gelmesi ile mümkün olacaktı. Bu anlamda Türkiye’de yeni partilere ve yeni siyasetlere dair bir ihtiyaç oluşmuştu.

Demokrat Parti’nin kurulduğu 1946 yılında dünyada da büyük değişimler yaşanmıştı. İkinci Dünya Savaşı sona ermiş, Batı ülkelerinde demokrasi yükselen bir değer haline gelmişti. Türkiye de Batı ülkelerine yakınlaşabilmek için demokrasiye dönmek zorunda kalmıştı (Sarıbay, 2001, s. 51). Demokrasi de toplumun beklenti ve taleplerini dikkate almayı ve nihayetinde halkın oylarıyla seçilmek suretiyle iktidar olmayı gerektiriyordu.

Bu gerçeklik içinde siyasi yaşamına başlayan Demokrat Parti din alanında nasıl bir siyaset izleyeceğine dair ilk işareti 1946 yılındaki programında laikliğe bakışını açıklarken vermiştir. Demokrat Parti’nin 1946 yılındaki programında laiklikle ilgili olarak şu ifadeler yer almaktaydı:

“Partimiz, lâikliği, devletin din ile hiç bir ilgisi bulunmaması ve hiç bir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanır.

Dinin siyaset olarak kullanılmasına, devlet işlerine karıştırılmasına, başka dinler aleyhine propaganda vasıtası yapılarak yurddaşlar arasındaki sevgi ve tesanüdü bozmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine asla müsamaha olunmamalıdır.” (DP Programı, 1946, s. 4).

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra 1951 yılında yapılan üçüncü büyük kongresinde görüşülen ve kabul edilen programında da laikliğe olan bu bakışını devam ettirmiştir (DP Tüzük ve Programı, 1952, s. 50).

Ancak her ne kadar CHP bir siyasi parti olarak iktidardan düşmüş ise de Kemalist ideoloji varlığını ve devlet sistemi üzerindeki hakimiyetini sürdürüyordu. Bu nedenle iktidara gelmiş olsa bile, bir partinin özellikle din alanında Kemalist çerçevenin dışına çıkması çok da kolay değildi. Bu nedenle programında yer alan ifadeler yerine daha çok Demokrat Parti’nin programına yansıtılmış olduğu laiklik anlayışını fiiliyatta nasıl bir din siyasetine dönüştürdüğüne bakmak gerekir. Konuya bu açıdan bakıldığında, Demokrat Parti iktidarında ilk olarak CHP döneminde Türkçe olarak okunması zorunlu kılınan ezan yeniden Arapça olarak okunmaya başlanmıştır (Ahmad, 2014, s. 113-114). Önceki dönemde bitme noktasına gelen dini eğitimin yapılmasına daha fazla imkân sağlanmıştır. Yeni imam hatip okulları ve camiler açılmıştır. Dinle ilgili yayınların satılmasının önündeki engeller kaldırılmıştır (Zürcher, 2014, s. 340). Bunlarla birlikte Ankara’da bir ilahiyat fakültesi de açılmıştır (Cizre, 2014, s. 93-94). İsteyen vatandaşların hacca gitmesine ve türbeleri ziyaret etmesine müsaade edilmiştir (Mardin, 2013a, s. 72).

Demokrat Parti döneminde dinsel alanla ilgili olarak yapılan bu düzenlemeler devletin laik yapısını bozacak ve CHP döneminde yapılanların etkisini ortadan kaldıracak düzenlemeler değildi (Cizre, 2014, s. 94). Ancak buna rağmen Kemalist ideolojinin laiklik anlayışından kısmi bir sapmayı sağlayan ilk uygulamalardır. Nitekim bu uygulamaların bir neticesi olarak CHP döneminde kendilerini baskı altında hisseden dindar vatandaşlar daha rahat bir ortama kavuşmuş, kendilerini gizlemek zorunda kalan bazı dinsel cemaatler de görünür hale gelmişlerdir. Bütün bunlar Kemalist ideolojiyi benimsemiş olan ve devlet sisteminde etkin olan çevreler tarafından Kemalist ilkelerden büyük bir sapma olarak değerlendirilmiştir. Bu durumun yarattığı rahatsızlık 1960 darbesinin önemli nedenlerinden birini oluşturmuş, (Mardin, 2013b, s. 75) yapılan darbe sonucu Demokrat Parti'nin faaliyetlerine son verilmiştir.

27 Mayıs 1960 yılında yapılan darbeden kısa bir süre sonra askeri yönetim tarafından partilerin kurulmasına yeniden izin verilmiştir. Bunun üzerine Demokrat Parti'nin temsil ettiği merkez sağ gelenek içinde siyaset yapmak üzere 11 Şubat 1961 yılında Adalet Partisi kurulmuştur (Demirel, 2013, s. 28).

1961-1980 yılları arasında merkez sağ gelenek içinde siyaset yapan Adalet Partisi 1961 tarihli programında laiklikle ilgili olarak ‘‘Lâikliği, Din aleyhtarlığı şeklinde anlamıyoruz. Devletin Lâik olması, vatandaşların dinleri ile alâkalarını kesmeleri demek değildir. Her vatandaş, mensup olduğu din ve mezhebin ibadet şekillerini icrada serbestir.’’ (AP Programı, 1961, s. 5) ifadesine yer vermiştir. Sonraki yıllarda da laikliğe olan bu bakışını devam ettirmiştir. (AP Tüzük ve program, tarihsiz, s. 50).

Ancak programında yer alan bu ifadelerle rağmen Adalet Partisi'nin din alanıyla ilgili olarak yazılabilecek icraatı son derece azdır. Bu dönemde kur'an kursları, imam hatip liseleri ve ilahiyat fakülteleri açılmış, bazı cemaat ve tarikatların faaliyetlerine müsamaha gösterilmiş ve halk tarafından camilerin yapılmasına izin verilmiştir (Demirel, 2013, s. 189-191). Yine bu dönemde gündemde olan komünizm tehlikesi üzerinden dinden yararlanma yoluna gitmiş, halkın dini duygularına hitap etmek suretiyle bu tehlike üzerinden halkın desteğini sağlama yolunu tercih etmiştir (Cizre, 2014, s. 98; Demirel, 2013, s. 69).

Adalet Partisi, din konusunda Demokrat Parti'nin söylemlerini devam ettirmekle birlikte, icraat bakımından bu alanda Demokrat Parti'nin siyasetini daha ileri taşımamıştır. Çünkü her ne kadar 1960'taki darbeden sonra siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiş ise de darbeyi gerçekleştirmiş olan ordunun siyaset üzerinde ciddi bir baskısı vardı ve çeşitli şekillerde siyasete müdahale ediyordu. Ordunun baskısını en çok hisseden ise doğal olarak Demokrat Parti'nin

bıraktığı gelenek üzerinden siyaset yapan ve aynı kitleye hitap eden Adalet Partisi’ydi. Bu nedenle özellikle Süleyman Demirel’in partinin başına geçmesinden sonra Adalet Partisi orduyla daha uyumlu bir siyaset izlemeye dikkat etmiştir (Demirel, 2013, s. 38-39). Fakat buna rağmen ordunun 12 Mart 1971 yılında vermiş olduğu muhtıra nedeniyle Süleyman Demirel başbakanlıktan istifa etmek zorunda kalmıştır (Ahmad, 2014, s. 142). Dolayısıyla bir yandan halkın desteğini kazanmak ve bu nedenle din alanına daha olumlu yaklaşmak zorunda olan, diğer yandan ise Kemalist laiklik anlayışının savunucusu olan ordunun baskısı altında kalan AP özgün ve kayda değer bir din siyaseti üretememiştir. Bu nedenle,

“İslâm konusunda çifte söylem benimsemesi gerekmiştir: Birinci söylem resmi planda katı bir laiklik anlayışını öngörüp, siyasi ve ekonomik gelişmede İslâm’ a yer vermeyerek, onu kamusal alandan dışlamaktaydı. Öte yandan diğer söylem ise kişilerin dini inançlarında daha ılımlı bir yol tutturmuştu.” (Cizre, 2014, s. 99).

Böylece hem Kemalist laiklik anlayışına bağlı kesimleri hem dini cemaat ve tarikatları hem de dini duyguları güçlü olan toplum kesimlerini idare etme stratejisiyle hareket etmiştir. Diğer alanlarda takip ettiği siyasetlerle birlikte 1980 yılına kadar Türkiye siyasetindeki varlığını ve etkinliğini sürdürmüştür.

12 Eylül 1980 tarihinde yapılan darbe sonrasında yönetimi ele alan Milli Güvenlik Konseyi tarafından siyasi partiler kapatılmıştır (Ahmad, 2014, s. 160). Siyasi partilerin kurulmasına izin verildikten sonra merkez sağ siyasi gelenek üzerinden siyaset yapan iki parti ortaya çıkmıştır.

Kurulan bu partilerden ilki 12 Eylül sonrasında kurulmuş olan Anavatan Partisi’dir (Mutlusu, 2013, s. 379). Anavatan Partisi 12 Eylül darbesinden sonra 1983 yılında yapılan ilk genel seçimde iktidara gelmiş, 1987 yılındaki genel seçimlerde de başarılı olmuş (Nafi, 2012, s. 295) ve 1991 yılına kadar ülkeyi mecliste çoğunluğu bulunan iktidar partisi olarak yönetmiştir. Meclis dışında kaldığı 2020 yılına kadar (Mutlusu, 2013, s. 389) geçen sürede de koalisyon şeklinde kurulan birden fazla hükümette yer almıştır.

Anavatan Partisi laiklikle ilgili olarak programında şu ifadelerle yer vermişti:

“Herkes Anayasamızın teminatı altında, vicdan, dini inanç ve ibadet hürriyetine sahiptir.

Maddi ve manevi gelişmeyi birlikte sağlamanın zaruretine inanırız.

Yüksek ahlâk sahibi dengeli bir nesil yetiştirilebilmesini teminen, devletin ilk ve orta öğretim kurumlarında dini eğitim ve öğretim yapılması için gerekli tedbirleri almasını zorunlu görürüz.

Lâikliği, manevi değerlerin korunmasında, vicdan, dini inanç ve ibadet hürriyetinin uygulanmasında ve dini kültürün geliştirilmesinde kısıtlayıcı bir unsur olarak anlamıyoruz.” (Anavatan Partisi Programı: 1983, s. 9-10).

Parti programında yer verilen bu ifadeler önceki merkez sağ partilerin programlarında yer alan ifadelerle uyumluydu ancak bu ifadelerin ne şekilde bir icraata dönüşeceği pek net değildi. Programındaki bu ifadelere ek olarak Anavatan Partisi’nin genel başkanı olan Turgut Özal’ın İslam dinine bağlılığı da özellikle ön plana çıkarılıyordu (Karpas, 2010, s. 195).

Bu çerçevede Anavatan Partisi’nin din siyasetine bakıldığında somut olarak iki icraatının olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Türkiye’de bazı alanlarda uygulanan başörtüsü yasağının kaldırılması girişimiydi. Anavatan Partisi yasal değişiklik yapmak suretiyle bu yasağı kaldırmak için somut bir adım attı. Ancak Anayasa Mahkemesi yasağı kaldırmayı hedefleyen bu düzenlemeyi iptal etti (Özdağ, 2013, s. 215). Anavatan Partisi’nin din alanıyla ilgili olarak atmış olduğu ikinci somut adım ise Türk Ceza Kanunu’nda yer alan ve çeşitli dinsel faaliyetleri cezalandırmayı ön gören 163. Maddenin (Resmî Gazete, 16 Haziran 1949, Sayı:7234) kaldırılmasıdır. 1949 yılından bu yana ceza kanununda yer alan bu madde Anavatan Partisi iktidarı tarafından 1991 yılından kaldırıldı (Resmî Gazete, 12 Nisan 1991, Sayı:20843, Mükerrer). Böylece din alanında kısmi bir özgürleşme sağlanmış oldu.

Anavatan Partisi din alanıyla ilgili olarak merkez sağ partilerin söylemini devam ettirmiş, ancak bu alanla ilgili olarak fazla bir icraatta bulunmamıştır. Anavatan Partisi’nin bu tavrının özellikle 12 Eylül 1980 darbesiyle ilgili bir tarafının olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü ordu tarafından gerçekleştirilen bu darbenin bir amacı da sistemi tekrar Kemalist ideolojiye göre dizayn etmektir (Kahraman, 2008, s. 222). Dolayısıyla bu darbenin hemen akabinde kurulan ve halen siyaset üzerinde ordunun baskısının hissedildiği bir dönemde dinle ilgili olarak fazla bir icraat yapmanın pek de mümkün olmadığını belirtmek gerekir.

Ancak buna rağmen Anavatan Partisi’nin tek başına iktidar olduğu dönemde Türkiye’de genel anlamda kısmi bir demokratikleşme yaşanmış, bu nedenle dini özgürlükler alanında da buna paralel bir genişleme yaşanmıştır.

12 Eylül’den sonra merkez sağ gelenek üzerinden siyaset yapmak üzere kurulan ikinci parti ise Doğru Yol Partisi’dir. Bu parti 23 Haziran 1983 tarihinde kurulmuştur 1987 yılında meclise girmiş, 2002 yılına kadar meclisteki varlığı

devam etmiş, bu süre içerisinde çeşitli koalisyon hükümetlerinde yer almıştır (Altan, 2013, s. 399-414).

Doğru Yol Partisi laiklikle ilgili olarak 1983 yılındaki programında şu ifadelere yer vermiştir:

“Türkiye Cumhuriyeti lâik bir Devlettir. Lâik Devlet, dine karşı, inançlara karşı Devlet değildir.

Lâik Devlet, idaresinin kaideleri dine dayalı olamayan Devlettir. Kimse sahip olduğu inanç yüzünden, lâik Devlette kınanamaz. Lâik Devlette inanç yasak edilemeyeceği gibi, kimse de inanç sahibi olmaya zorlanamaz.

Her vatandaşın mensup olduğu din ve inancın icabı olan ibadeti serbestçe icra etme hakkına sahip olduğu inancındayız.

Lâikliği, fikri ve vicdanı hür bir cemiyet için gerekli bir unsur olarak görürüz.” (DYP Tüzük ve Programı, 1983, s. 80).

1985 tarihli programında ise “Doğru Yol, İmandır. Doğru Yol, Mânevi Değerlere İnanç’tır. Doğru Yol, Lâik Türkiye’dir. ... Doğru Yol, Hak Yolu’ dur. Millet Yolu’dur.” (DYP Tüzük ve Programı, 1985, s. 74) ifadelerine yer vermiştir. Programlarında yer alan bu ifadeler karşın Doğru Yol Partisi’nin din alanıyla ilgili olarak hayata geçirdiği yeni ve farklı bir icraatı olmamıştır. Ancak Doğru Yol Partisi’nin din siyasetini değerlendirirken bu partinin tek başına iktidar olamadığını, 1991 yılında Sosyal Demokrat Halkçı Parti ile, (Ahmad, 2014, s. 167) 1996 yılında ise Refah Partisi ile koalisyon hükümetinde yer aldığını ve 28 Şubat 1997 yılında yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonrasında başlayan süreçte iktidardan düşürüldüğünü de belirtmek gerekir (Ahmad, 2014, s. 177-180).

Merkez sağ partilerin din siyaseti bir bütün halinde değerlendirildiğinde ilk olarak dikkat çeken husus bu partilerin laikliğe olan bakışlarıdır. Yukarıda din siyasetleri ele alınan dört parti de devletin laik olmasını kabul etmekle birlikte, aynı zamanda laikliğin dini özgürlükleri de sağlaması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu bakış açısı Kemalist laiklik anlayışından kısmen de olsa farklıdır ve dini hassasiyete sahip toplum kesimlerinin bu partilere daha yakın durmasını sağlamıştır.

Bu partilerin din siyasetleri ile ilgili olarak dikkat çeken ikinci husus bu partilerin takip ettikleri din siyaseti nedeniyle başta ordu olmak üzere Kemalist ideolojiye bağlı olan çevrelerin baskısına maruz kalmış olmalarıdır. 1960-2000 yılları arasında ordunun siyasete müdahale ettiği tüm zamanlarda iktidarda bir merkez sağ parti bulunmuştur. 1960 askeri darbesi yapıldığında iktidarda Demokrat Parti, 1971 muhtırası verildiğinde iktidarda Adalet Partisi, 1980 askeri

darbesi yapıldığında iktidarda yine Adalet Partisi, ordunun siyaset müdahale ettiği 28 Şubat sürecinde ise iktidarda Doğru Yol Partisi bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu yıllarda Kemalist ideolojinin savunucusu iddiasıyla hareket eden ordunun baskısı altında kalan bu partilerin din siyasetlerini istedikleri gibi belirleyemediklerini söylemek mümkündür. Bu nedenle merkez sağ partilerin din alanıyla ilgili icraatları giderek azalmış, Demokrat Parti döneminde başlayan halkın dinsel taleplerine kulak verme ve CHP'nin ülkeyi yönettiği 1923-1950 yılları arasında kısıtlanan dini özgürlükleri genişletme çabası Doğru Yol Partisi dönemine gelindiğinde sadece bir söylemden ibaret olmuştur.

4. Milli Görüş Partilerinin Din Siyaseti

Bu başlık altında din siyasetleri ele alınan partiler Milli Nizam Partisi (MNP), Milli Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP) ve Fazilet Partisi'dir (FP). Bu partiler büyük kısmı aynı kişilerden oluşmuş bir kadro tarafından kurulmuş ve aynı gelenek üzerinden siyaset yapmışlardır. Bu partiler “Milli Görüş Hareketi” (Akdoğan, 2004, s. 100) olarak adlandırılmış, bu partilerin liderleri de kendi siyasetlerini ‘milli görüş’ olarak adlandırmışlardır (Erbakan, 2016, Yorgancılar, 2012, s. 375)

Bu geleneğin ilk partisi Milli Nizam Partisi'dir. Milli Nizam Partisi Necmettin Erbakan ve arkadaşları tarafından 26 Ocak 1970 tarihinde kurulmuştur (Yorgancılar, 2012, s. 90). Bu partinin Nakşibendi tarikatının teşviki ve desteğinin yanı sıra bazı nurcu grupların da katkısıyla kurulduğu (Özdalga, 2013, s. 106-107; Mardin, 2013a, s. 87) ve İslamcı muhalefetin partisi olduğu kabul edilmektedir (Sarıbay, 1985, s. 104-105).

Milli Nizam Partisi'nin nasıl bir din siyaseti izlemeyi vaat ettiğini analiz edebilmek için öncelikle programına bakmak gerekir. Milli Nizam Partisi amaçlarını açıklarken, ahlak, fazilet, manevi kalkınma, manevi değerler, gibi kavramlara yer vermiştir (MNP Program ve Tüzük, tarihsiz, s. 5). Din ve laiklik meselesine bakışını ise şu şekilde ifade etmiştir:

“6 —Vatandaşın dinî inancı, ibadet, öğretim, telkin ve terbiye ihtiyaçlarını karşılayacak bir vicdan hürriyeti anlayışına sahibiz.

Din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak tarif edilen lâikliğin, dine baskı ve dindarlara saygısızlık gayesine âlet edilmesine karşıyız.

Lâiklik mevzuunda Partimizin ölçüsü; bu müesseseyi din aleyhtarlığı şeklinde bir tatbikata döken her nevi anlayışa karşı olmak şeklinde ifade edilebilir.

Ortaçağ Avrupasında engizisyon mezalimi ve koyu bir taassup hüküm sürerken, din ve vicdan hürriyeti tatbikatında en faziletli örnekleri vermiş olan milletimizi, dinî bilgiden kısmen veya tamamen mahrum bırakmaya müncer olabilecek yanlış politikanın yerine, dinî hislerin istismarına mahal ve imkân bırakmayacak mahiyette bir eğitim ve öğretim politikası takip ve tatbik etmek dâvasındayız.” (MNP Program ve Tüzük, tarihsiz, s. 7).

Bunlara ek olarak din hizmetlerini yürüten diyanet teşkilatını güçlendireceğini, din eğitiminin temel bir hak olarak gördüğünü, din eğitiminin eksikliğinden kaynaklanan sorunların giderileceğini, din görevlilerinin ücretlerinin artırılacağını ve dini kurumların politik etkilerden arındırılacağını da ifade etmiştir (MNP Program ve Tüzük, tarihsiz, s. 15).

Milli Nizam Partisi iktidar olamamış bir partidir. Bu nedenle programında yer alan bu ifadeleri fiili bir uygulamaya dönüştürememiştir. Ancak buna rağmen programında yer alan bu ifadeler ve parti yöneticilerinin söylemleri Kemalist sisteme bir saldırı ve bu sistemi değiştirme girişimi olarak algılanmış ve Anayasa Mahkemesi’nde (AYM) partiye kapatma davası açılmıştır. Yapılan yargılama sonucunda, bu partinin Anayasa’ya ve Siyasi Partiler Kanunu’na aykırı olarak hareket ettiği gerekçesiyle 1971 yılında kapatılmasına karar verilmiştir (AYM, 25.05.1971 T., 1971/1 E.; 1971/1 K.).

Bu kapatma kararı ile Milli Nizam Partisi’nin faaliyetleri sona ermiştir. Ancak onun açtığı yol ve oluşturduğu siyasi gelenek devam etmiştir. Türkiye’de diğer sorunları din ile ilişkilendirmek suretiyle muhalefet yapma geleneği bu parti ile başlamıştır (Sarıbay, 2001, s. 62). Cumhuriyet döneminde din bu partinin kuruluşu ile daha açık bir şekilde siyaset sahnesine çıkmıştır (Çaha, 2012, s. 158). Türkiye’de dinin siyaset alanında daha fazla dikkate alınması gerektiğini, Kemalist ideolojinin dine yönelik yaklaşımının yanlış olduğunu, Türkiye’nin kalkınmasının dinden uzaklaşmakla değil, dini değerlere dönmekle mümkün olacağını savunan bir siyaset ve bu siyaseti savunan partiler geleneği ortaya çıkmıştır.

Milli görüş geleneğinin ikinci partisi Milli Selamet Partisi’dir. Bu parti 1972 yılında kurulmuştur (Nafi, 2012, s. 293). Milli Selamet Partisi 1973 yılındaki genel seçimde meclise girmiş, önce CHP ile kurulan koalisyon hükümetinde iktidar ortağı olmuş, sonrasında ise diğer koalisyon hükümetlerinde de yer almıştır (Teazis, 2011, s. 67-69). 1980 darbesi sonrasında Milli Güvenlik Konseyi tarafından kapatılmıştır (Ahmad, 2014, s. 160).

Milli Selamet Partisi programında tıpkı Milli Nizam Partisi gibi manevi kalkınmadan bahsetmiş ve bu kalkınmanın nasıl gerçekleştirileceğini uzun bir şekilde açıklamıştır (MSP Program ve Tüzük, tarihsiz, s. 5-6). Vicdan, düşünce

özgürlüğü, insan hakları gibi çeşitli konulara değindikten sonra laiklikle ilgili olarak “Laiklik düşünce ve vicdan hürriyetinin teminatıdır ve bir kısım düşünce ve inanç sahiplerinin diğer inanç sahiplerine vasıtalı veya vasıtasız yollarla baskı yapmasına manidir.” (MSP Program ve Tüzük, tarihsiz, s. 8) ifadesine yer vermiştir. Bunlara ek olarak din eğitime önem vereceğini ve din adamlarının durumlarının iyileştirileceğini de belirtmiştir (MSP Program ve Tüzük, tarihsiz, s. 15).

Programlarında yer alan bu ifadelere ek olarak diğer söylemlerine de bakıldığında, Milli Selamet Partisi’nin Türkiye’nin yönünü Batı’dan daha çok İslam dünyasına döndürmekten yana olduğu, İslam ülkelerini bir araya getirme ve onlara liderlik etme gibi amacının bulunduğu söylenebilir (Çaha, 2012, s. 158-159). Böyle bir amaç aslında Kemalist ideolojinin karşı olduğu ümmetçiliği çağırıyordu. Bunlarla birlikte resmi olarak bir siyasi parti olan Milli Selamet Partisi aynı zamanda dini bir cemaat gibi de hareket ediyor, parti lideri olan Necmettin Erbakan dini bir lider olarak da görülüyordu (Yavuz, 2014, s. 592-593; Çakır, 2014, s. 568-569).

Milli Selamet Partisi’nin programında din ve dini alanla ilgili olarak yer alan ifadeler ile partinin dinle ilgili söylem ve tutumları Kemalist ideolojiye uygun değildi. Ancak şaşırtıcı bir şekilde bu parti uzun bir süre varlığını sürdürmüş ve hükümet ortağı olabilmiştir. Elbette bu parti dinsel söylemlerini büyük ölçüde hayata geçirememiştir. Ancak iktidar olamayan ve dolayısıyla dinsel söylemlerini uygulama imkânı bulamayan Milli Nizam Partisi’ne tahammül edemeyen sistem Milli Selamet Partisi’ne karşı daha müsamahakâr davranmıştı. Kemalist sistemin Milli Selamet Partisi’ne karşı daha toleranslı davranmasında, bu parti ile CHP arasında koalisyon hükümetinin kurulmuş olması, yine bu dönemde Türkiye’de komünizm tehlikesine karşı dinden yararlanma şeklinde oluşan bir yaklaşımın etkili olduğu söylenebilir.

Ancak amaçlarından biri de Kemalist sistemden uzaklaşmaları bertaraf etmek olan 12 Eylül darbesi (Kahraman, 2008, s. 222-223) sonrasında bu parti de kapatılmıştır (Ahmad, 2014, s. 160). Buna rağmen Milli Selamet Partisi’nin uzun bir süre varlığını devam ettirmesi ve hükümetlerde yer alması, din temelli siyaset yapan partilerin Kemalist sistem içinde var olabileceğine dair bir örnek oluşturmıştır.

Milli Selamet Partisi’nin kapatılmasından sonra 1983 yılında milli görüş geleneğinin üçüncü partisi olarak Refah Partisi kurulmuştur (Teazis, 2011, s. 69). Refah Partisi 1994 yılında yapılan yerel seçimlerde önemli bir oy oranına ulaşmış, bu seçimde Ankara ve İstanbul dahil olmak üzere birçok yerde belediye başkanlıklarını kazanmıştır. 1995 genel seçiminde ise almış olduğu yüzde 21,4

oy oranıyla birinci parti olmuştur (Gülalp, 2003, s. 61). Bu seçimden bir süre sonra Doğru Yol Partisi ile koalisyon hükümeti kurmuş ve partinin genel başkanı Necmettin Erbakan başbakan olmuştur (Teazıs, 2011, s.70).

Milli görüş geleneği üzerinde siyaset yapan Refah Partisi din konusuna bakışını laiklik üzerinden şu şekilde ortaya koymuştur:

“Partimiz fikir, vicdan ve düşünce hürriyetine inanır; fikir, vicdan ve inanç hürriyetlerine yapılacak her türlü baskıyı iptidai ve laikliğe aykırı sayar.

Laiklik din düşmanlığı olmayıp bil’akis din ve vicdan hürriyetlerini her türlü ihlâlden koruyucu bir prensip olarak geliştirilmiş ve uygulama alanına konulmuş bir prensiptir.” (RP Tüzük ve Program, 1985, s. 37).

Refah Partisi din ve laiklik konusuna bakışını ortaya koyduktan sonra din eğitime önem vereceğini, din eğitimi yoluyla manevi kalkınmanın sağlanacağını ve aynı zamanda din eğitiminin ülkenin kalkınmasında milletin potansiyelini harekete geçirecek şekilde düzenleneceğini belirtmiştir (RP Tüzük ve Program, 1985, s. 48-49). Her ne kadar kendi programının “Anayasa ve Siyasi Partiler Kanununda yer alan, Atatürk İlkeleri doğrultusunda,” (RP Tüzük ve Program, 1985, s. 35-36) hazırlanmış olduğunu belirtmiş ise de yapmış olduğu laiklik tanımı ile ülkenin kalkınmasında dini temel bir dayanak olarak görmesi Kemalist ideolojiye uygun değildi.

Başından beri milli görüş geleneği üzerinde siyaset yapan partilerin Cumhuriyetin Kemalist ideoloji tarafından belirlenmiş olan ilkelerine bir tehdit oluşturup oluşturmayacağına ve bu partilerin Türkiye siyasetindeki yerinin ne olacağına dair tartışmalar yapılmıştı (Gülalp, 2003, s. 62). Ancak Kemalist ideolojiye bağlı olduklarını ileri süren bazı kesimler Refah Partisi’nin Türkiye’de koalisyonun büyük ortağı olacak kadar bir güce ulaşmasından büyük bir rahatsızlık duydular. Bu gelişmeyi Cumhuriyet rejimine ve bu rejimin temel ilkesi olan laikliğe yönelik bir tehdit olarak değerlendirdiler (Özdalga, 2013, s. 113). Bu kesimlere göre oluşan bu tehlike ve tehdidin daha da artmaması için bir an önce Refah Partisi’nin iktidarı sona erdirilmeliydi (Bekaroğlu, 2007, s. 20). Kendilerini laik cumhuriyetin koruyucusu olarak gören bu kesimler kısa bir süre içerisinde organize olup, Necmettin Erbakan’ın başbakan olduğu hükümete karşı bir dizi faaliyet başlattılar. Önce

“Erbakan’ın tarikat liderlerine verdiği iftar yemeği, Taksim’deki cami tartışması, Libya gezisi, başörtüsü eylemine RP’li milletvekillerinin destek vermesi, kimi RP’li milletvekillerinin radikal konuşmaları gündeme taşınarak medya aracılığıyla hükümet kuşatma altına alındı.” (Yavuz, 2014, s. 601).

Oluşturulan bu ortamda 28 Şubat 1997 yılında toplanan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında laiklik vurgusunun ön plana çıkarıldığı bir dizi karar alındı (Teazıs, 2011, s. 72-73). “Burada alınan 18 kararın önemli bir kısmı RP’nin temel görüşlerine zıttı, hatta onun üzerinde yükseldiği toplumsal, ekonomik, siyasal ve ideolojik zemini ortadan kaldırmaya yönelikti.” (Çakır, 2014, s. 571). Bu nedenle Erbakan’ın bu kararları uygulaması mümkün değildi. Tüm bunların sonucunda Erbakan 18 Haziran 1997 tarihinde başbakanlıktan istifa etti (Erdoğan, 2017, s. 21). Erbakan’ın başında olduğu hükümete karşı bunlar yapılırken aynı zamanda Refah Partisi’ne kapatma davası da açıldı. Davayı açan Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, Refah Parti’sinin bazı eylemlerinin laikliğe aykırı olduğunu iddia ediyordu (Teazıs, 2011, s. 70). Konuyu görüşen Anayasa Mahkemesi de savcılığın bu iddiasını doğru olarak kabul etti ve “Lâik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle” Refah Partisi hakkında kapatma kararı verdiğini açıkladı (AYM., 16.01.1998 T., 1997/1 E.; 1998/1 K.).

Milli görüş geleneği üzerinde siyaset yapanlar açısından Refah Partisi’nin kapatılması sürpriz bir karar değildi. Daha önce de iki partileri kapatılmıştı. Bu nedenle Fazilet Partisi adında bir parti kurmuşlardı. Refah Partisi’nin kapatılmasından sonra bu partide siyasete devam ettiler (Teazıs, 2011, s. 70). Ancak artık birinci parti olsalar bile mevcut sistemin onların iktidar olmasına izin vermeyeceği, özellikle dinle ilgili siyasetlerine tahammül etmeyeceği ortaya çıkmıştı. Bu durumda nasıl bir siyaset izleyecekleri önemli bir konu haline gelmişti. Bu anlamda milli görüş geleneği içerisinde siyaset yapanlar, bundan sonraki süreçte yapacakları siyaset konusunda bir karar vermek durumunda kalmışlardı.

Bu açıdan Fazilet Partisi’nin program, söylem ve icraatlarına bakıldığında bir değişimin meydana geldiği görülmektedir. Bu partinin programının adı için “Öncü Türkiye İçin El Ele” Demokrasi İnsan Hak ve Özgürlükleri, Barış, Adalet, ve Öncü Bir Türkiye İçin Kalkınma Programı” (Fazilet Partisi Programı, tarihsiz) ifadesi kullanılmıştı. Parti programında “Atatürk ilke ve Devrimlerinin Anayasada ifadesini bulduğu, Demokratik, Laik ve Sosyal Hukuk Devleti anlayışı içinde” (Fazilet Partisi Programı, tarihsiz, s. 3) hareket edeceğine dair bir teminat veriliyordu. Yapmış olduğu laiklik tanımı kendisinden önceki milli görüş partilerinden daha çok merkez sağ partilerin tanımına benziyordu. Demokrasiye ve demokratik düzene bağlı olduğunu vurguluyor, ancak gerçek demokrasinin uygulanmasıyla Türkiye’nin çağdaş dünyanın bir parçası olabileceği belirtiliyordu. Aynı zamanda özellikle insan hakları konusunda uluslararası alanda kabul görmüş belgelere göre hareket edilmesi gerektiğine de yer veriliyordu (Fazilet Partisi Programı, tarihsiz, s. 3-5).

Fazilet Partisi’nin programında yer alan bu yaklaşımlar milli görüş geleneği içinde bir ilkti. Önceki partilerin programlarında yer alan ve özellikle dini çağrışımlara sahip kavramlara pek yer verilmemişti (Fazilet Partisi Programı, tarihsiz). Parti yetkililerinin söylemlerinde de belirgin bir değişim vardı (Bekaroğlu, 2007, s. 22). Sisteme yönelik eleştirilerinde bir azalma olmuş, bunun yerine daha ılımlı ve uzlaşmacı bir tavır takınılmıştı. Milli görüş partilerinin özellikle oluşturduğu sistem karşıtı olma şeklindeki geleneksel siyasetlerini terk etmiş görünüyordardı (Yavuz: 2011, s. 97). Batı dünyası ve Avrupa Birliğine bakış konusunda da bir tutum değişikliği gözleniyordu. Bu çerçevede Partinin genel başkanı Recai Kutan ABD ve Avrupa ülkelerine bir geziye çıkmıştı. Bu gezi esnasında partilerinin Türkiye’nin Batıyla olan ilişkilerine karşı olduğuna dair algı değiştirilmeye çalışılmıştı (Çakır, 2014, s. 573-574).

Fazilet Partisi’nin hem programında hem söyleminde meydana gelen değişimleri bu partinin dünyanın ve Türkiye’nin gerçeklerini daha fazla dikkate olarak yeni bir siyaset geliştirmesi olarak değerlendirenler olduğu gibi, (Gülalp, 2003, s. 13) yaşanan değişimi devlete ve egemen kesimlere olumlu bir mesaj vermek ve onlarla bir uzlaşma arayışı olarak yorumlayanlar da vardı (Bekaroğlu, 2007, s. 86). Ancak Fazilet Partisi’nde yaşanan bu değişimle, öncelikle Kemalist kesimlerin tepkisinden kaçınmanın amaçlandığı açıktır. Bununla birlikte Batı dünyasının önem verdiği değerlere vurgu yapmak suretiyle bu dünyayla daha uyumlu davranmak ve bu yolla içeride partiye yönelebilecek baskıları azaltmanın hedeflendiğini söylemek de mümkündür. Sonuç itibarı ile Fazilet Partisi, mensubu olduğu geleneğin siyasi anlayışından oldukça uzaklaşmış ve bir değişime gitmişti. Ancak bu değişim, doğal ve partinin kendi hür iradesiyle yapmış olduğu bir değişimden daha çok Kemalist sistemin baskısı altında gerçekleştirilen bir değişimdi.

Ancak Fazilet Partisi’nin faaliyetlerine başlamasından kısa bir süre sonra yaşanan gelişmeler partinin yapmış olduğu hamlelerin yeterli olmadığını gösterdi. Fazilet Partisi’nden İstanbul Milletvekili seçilen Merve Kavakçı’nın, başı kapalı bir şekilde Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne gelmesi sonrasında partiye kapatma davası açıldı (Teazıs, 2011, s. 71). Yargıtay Başsavcısı tarafından hazırlanan iddianamede Fazilet Partisi, “ülkemizde dini siyasete alet ettiği için kapatılan tüm siyasi partilerin devamı” olmakla suçlanıyordu (AYM. 22.06.2001 T., 1999/2 E., 2001/2 K.). Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı’nın bu talebi üzerine açılan dava sonucunda Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kararda Fazilet Partisi’nin “Laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle” kapatıldığı açıklandı (AYM. 22.06.2001 T., 1999/2 E., 2001/2 K.).

Fazilet Partisi'nin kapatılma gerekçesiyle Refah Partisi'nin kapatılma gerekçesi aynıydı ve laiklik ilkesini ihlal etmekle suçlanıyorlardı. Burada kastedilen laikliğin Kemalist laiklik anlayışı olduğu açıktı.

Fazilet Partisi'nin program ve söylemlerinde yapmış olduğu değişimler iki açıdan önemlidir. Birincisi demokratik bir ortamda siyasetlerini belirlemesi gereken bir parti, başka bir ideolojiye inananların baskısı altında kalıyor, içinde yer aldığı geleneğin din meselesine olan bakışını bu baskı altında terk etmek zorunda kalıyordu. İkincisi ise yapmış olduğu bu değişime rağmen yine aynı çevreler tarafından kapatılıyordu. Bu hem demokrasi hem de hukuk açısından izahı zor bir durumdu.

Kemalist sistem tarafından yukarıda din siyasetleri ele alınan milli görüş partileri sürekli olarak bir tehdit olarak görülmüş, baskı altında tutulmuş ve kapatılmıştır. Milli görüş partileri ile Kemalist sistem arasındaki çelişki ve çatışmayı anlayabilmek için bu partilerin lideri olan Necmettin Erbakan'ın sıkça kullandığı 'milli görüş' söylemi iyi bir anahtar olabilir. Öncelikle Erbakan, tek ve doğru hak anlayışının peygamberler tarafından insanlara öğretilmiş olan anlayış olduğunu, bunun karşısında ise firavunların temsil ettiği ve doğru olmayan hak anlayışının yer aldığını belirtiyor ve milli görüşün doğru hak anlayışını temsil ettiğini ifade ediyordu (Erbakan, 2016, s. 23). Yine Erbakan' a (2016, s. 39) göre milli görüş ilk peygamber Hz. Adem'le başlamıştı. İslam tarihi boyunca devam etmiş, dünyada insanların mutluluğunu sağlayan bir düzen kurmuştu. Dolayısıyla milli görüş bu hak anlayışı çerçevesinde sadece maddi değil, maneviyatı da önemseyen ve geçmişteki yerine tekrar kavuşmuş bir Türkiye yaratacak (Erbakan, 2016, s. 31). Erbakan'ın bu söylemlerinden de anlaşılacağı gibi milli görüş partileri ile Kemalist ideolojinin dünyaya bakışı birbirinden farklıydı. Dolayısıyla dine bakışları ve laiklik anlayışları da aynı değildi. Bu nedenle milli görüş partilerinin söylemlerinin ve hedeflerinin birçoğu Kemalist ilke ve amaçlarla uyuşmuyordu. Erbakan'ın hayal ettiği Türkiye ile Mustafa Kemal' in hayal ettiği Türkiye aynı değildi. Mustafa Kemal'in ve Kemalizm'e inanların referansı Batı'ydı. Onlar gelişme ve ilerlemeden Türkiye'nin tarihi bağlarından koparak her yönüyle Batılı bir ülke olmasını anlıyorlardı. Milli görüş partileri ise referanslarının önemli bir kısmını dinden ve İslam tarihinden alarak Türkiye'nin İslam dünyasının bir parçası olmasını istiyorlardı. Bu nedenle milli görüş partilerinin din siyaseti ile Kemalist ideolojinin dine bakışı arasında kapanması zor bir çelişki vardı. Kemalist sistemin milli görüş partilerine sürekli olarak müdahale etmesinin ana nedeni de buydu.

SONUÇ

Türkiye’de Cumhuriyet dönemi boyunca din ve siyaset ilişkisinin nasıl olması gerektiğine dair üç temel bakış açısının bulunduğunu ve partilerin din siyasetlerini bu bakış açılarına göre geliştirmeye çalıştıkları söylenebilir.

Bu bakış açılarından ilkinde göre tarihsel süreçte oluşmuş ve Türkiye’nin siyasi ve toplumsal yapısına egemen olmuş dini inanç, mevcut haliyle, Türkiye’nin modern ve gelişmiş bir ülke olması önünde bir engel oluşturmaktadır. Bu engelin ortadan kalkması için dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisinin azaltılması ve siyasetle olan bağının kesilmesi gerekir. Bu bakış açısını savunan ideolojinin adı Kemalizm’dir. Dolayısıyla Kemalizm’den uzaklaşmak, dine tavizler vermek Türkiye Cumhuriyeti’ni girmiş olduğu çağdaşlaşma yolundan geriye döndürmek olacaktır. O nedenle darbe dâhil her türlü yöntemle Kemalist ilkelerden sapma önlenmelidir. Bu bakış açısına en uygun siyasetleri 1923-1950 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi uygulamış, 1950 yılından sonra ise başta ordu olmak üzere, yargı ve üniversite gibi çevreler tarafından bu bakış açısı savunulmuş ve Kemalist sistemden sapmalar engellenmeye çalışılmıştır. Bu bakış açısı 2000’li yılların başına kadar güçlü bir şekilde devam etmiş ve siyasi partilerin din siyasetini büyük ölçüde etkilemiştir.

Din ve siyaset ilişkisine dair ikinci bakış açısına göre Türkiye’de yaygın olarak inanılan İslam dini modernleşme ve ilerlemeye engel değildir. Dolayısıyla modernleşme daha çok demokrasi ve ekonomik kalkınma ile mümkün olacaktır. Bu nedenle devletin laik temellerini bozmayacak bir oranda dini özgürlükler artırılabilir. Hatta toplumsal düzenin sağlanmasında dinden yararlanılabilir. Bu bakış açısını benimseyen ve buna uygun siyasetler üretmeye çalışmış olan merkez sağ partilerdir. Bu partilerin Kemalizm’e alternatif olabilecek kapsamlı bir siyasi projesi olmamıştır. Ancak seçimle iktidara gelmek dışında bir seçenekleri olmadığından halkın dinsel alanla ilgili hassasiyetlerini daha fazla dikkate almak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle dinsel alanla ilgili kısmi bazı düzenlemeler yapmış ve din konusunda Kemalistlere göre daha yumuşak bir tutum sergilemişlerdir. Fakat din konusundaki bu küçük bakış açısı farkı bile Kemalist siyasetçileri, bürokrasiyi ve orduyu rahatsız etmiştir. 1960 ile 2000 yılları arasında gerçekleşen tüm askeri müdahaleler bu partilerin iktidarda olduğu dönemlerde yapılmıştır. Elbette bu müdahalelerin birden fazla nedeni ve hedefi vardır. Ancak her müdahale doğrudan veya dolaylı olarak merkez sağ partilerin din siyasetini de etkilemiş, bu partiler din alanıyla ilgili siyasetlerini istedikleri şekilde belirleyememişlerdir.

Türkiye’deki din ve siyaset ilişkisine üçüncü bakış açısı ise daha çok milli görüş partileri tarafından savunulan siyasetlere zemin oluşturmuştur. Bu bakış

açısına göre Kemalizm'in dini modernleşme ve ilerleme önünde bir engel olarak görmesi büyük bir yanıltır. Maneviyat olmadan kalkınmanın gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu nedenle Türkiye özellikle İslam tarihi ve geleneği ile olan bağını tekrar kurmalı, dine dayalı manevi bir kalkınmayı da yapmalıdır. Bu bakış açısı Kemalist ideolojiye uygun bir bakış açısı değildir. Bu nedenle Kemalist ideolojinin taraftarlarına göre devlete böyle bir bakış açısının hâkim olması Cumhuriyetin Kemalist temelde oluşan kazanımlarının yok olmasına neden olacaktı. Türkiye'nin Batılılaşma sürecini tersine çevirecekti. Bu nedenle Kemalist sistem bu siyasetleri izleyen partilere karşı her zaman tetikte durmuş, onların bu siyasetleri hayata geçirmelerini engellemiş ve bu partileri kapatmıştır.

Demokratik bir ülkede siyasi partilerin tüm alanlarda özgür bir şekilde siyasetlerini belirleyebilmesi ve bu siyasetler üzerinden halkın desteğini kazanmaya çalışması gerekirken, Kemalist ideoloji taraftarları özellikle din alanında diğer siyasi partilerin böyle davranmasına uzun bir süre izin vermemiştir. Bu durum ilk olarak Türkiye'de demokrasinin gelişip yerleşmesine zarar vermiştir. İkinci olarak Kemalizm'e ve onun taraftarlarına zarar vermiştir. Kemalizm'i savunan kişi ve kurumların din karşıtı olduklarına dair yaygın bir algının oluşmasına neden olmuştur. Üçüncü olarak dinin siyasetin dışına çıkmasını değil, tersine devamlı olarak siyasetin içinde kalmasına neden olmuştur.

Kemalizm'in siyaset üzerindeki bu vesayeti nedeniyle Türkiye'deki din ve siyaset ilişkisi, Türkiye'nin sosyal gerçekliğine uygun ve demokratik bir düzenin doğal şartları içinde oluşmamış, gelişmemiş ve olgunlaşmamıştır. Bu nedenle din, siyasi partiler tarafından propaganda malzemesi yapılan ve kitlelerin desteğinin kazanılması için yararlanılan verimli bir alan olmuştur. Birçok parti desteğini almaya çalıştığı kitlenin durumuna göre dinle ilgili bir söylem geliştirmiştir. Günümüzde siyasette dini semboller üzerinden topluma mesaj verme, dini referanslar üzerinden birbirini eleştirme yaygın olarak karşılaşılan bir durumdur. Din üzerinden siyaset yapma şeklinde devam eden bu alışkanlık yukarıda ortaya konulmaya çalışılan tarihsel arka plandan beslenmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Adalet Partisi Program (Prensip Maddeleri). (1961). Orijinal Matbaa. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/626/198104723.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim tarihi: 31.12.2017.

- Adalet Partisi Tüzük ve Program (Tarihsiz)*. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/598/197600306.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim tarihi: 01.01.2018.
- Ahmad, F. (2014). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. (5.baskı). Sedat Cem Karadeli (çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2004). *Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*. (1.basım). Alfa Yayınları.
- Akşin, S. (2016). *Kısa Türkiye Tarihi*. (21.basım). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Altan, C. (2013). Doğru Yol Partisi. Turgay Uzun (ed.). *İttihat ve Terakki’den Günümüze Türkiye’de Siyasal Partiler* içinde, (s.395-419). Orion Kitapevi.
- Anavatan Partisi Programı* (1983). https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/603/199400050_1983.pdf?sequence=1&isAllowed=y, Erişim tarihi: 03.01.2018.
- Anayasa Mahkemesinin 25.5.1971 tarih ve 1971/1 Esas ve 1971/1 Karar sayılı kararı*. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14072.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14072.pdf>, Erişim tarihi: 23.01.2018.
- Anayasa Mahkemesinin 16.01.1998 tarih ve 1997/1 Esas ve 1998/1 Karar sayılı kararı*. <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0acac7b9-48754c09-a89d16336ed73728?wildCardText=refah%20partisi%20&excludeGerekce=False&wordsOnly=False>, Erişim tarihi: 24.01.2018.
- Anayasa Mahkemesinin 22.6.2001 tarih ve 1999/2 Esas ve 2001/2 Karar sayılı kararı*. <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0a6f1734-1ab5-49f7-aea877764a0fb3b7?wildCardText=refah%20partisi%20&excludeGerekce=False&wordsOnly=False>, Erişim tarihi: 24.01.2018.
- Bekaroğlu, M. (2007). *Siyasetin Sonu*. (1.baskı). Elips Kitap.
- Berkes, N. (2014). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. (20.baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Buğra, A. ve Savaşkan O. (2015). *Türkiye’de Yeni Kapitalizm*. (3.baskı), Bülent Doğan (çev.). İletişim Yayınları.
- C.H.F. *Nizamnamesi ve Programı*. (1931). T.B.M.M. Matbaası. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/655/197505818.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim tarihi: 30.12.2017.

- C.H.P. Programı.* (1935). Ulus Basımevi. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/549/197000602.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim tarihi: 30.12.2017.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi.* (1927). https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/881/198103997_1929.pdf?sequence=1&isAllowed=y, Erişim tarihi: 30.12.2017.
- Cizre, Ü. (2014). *Muktedirlerin Siyaseti Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık.* (3.baskı). Cahide Ekiz (çev.) İletişim Yayınları.
- Cündioğlu, D. (2014). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset.* (3.basım). Kapı Yayınları.
- Çaha, Ö. (2012). *Dört Akım Dört Siyaset.* (5.baskı). Orion Kitapevi.
- Çakır, R. (2014). Millî Görüş Hareketi. Yasin Aktay (ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* C.6, (4.baskı), içinde (s.544-575). İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2013). *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika.* (2. baskı), İletişim Yayınları.
- Demokrat Parti Programı.* (1946). https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, Erişim tarihi: 30.12.2017.
- Demokrat Parti Tüzük ve Programı.* (1952). Güneş Matbaacılık T.A.O. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/487/198104894.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim tarihi: 30.12.2017.
- Doğru Yol Partisi Tüzük ve Programı.* (1983). <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/624/198302891.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim tarihi: 03.01.2018.
- Doğru Yol Partisi Tüzük ve Programı.* (1985). <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/604/198602186.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim tarihi: 03.01.2018.
- Erbakan, N. (2016). *Milli Görüş İktidarı Niçin ve Nasıl.* (1.baskı). MGV Yayınları.
- Erdoğan, M. (2017). *Siyasi Hafıza Eski Türkiye'den Yeni Türkiye'ye (1996-2016).* (1.baskı), Kopernik Kitap.
- Eroğul, C. (2014). *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi.* (1.basım), Yordam Kitap.

- Fazilet Partisi “Öncü Türkiye İçin El Ele” Demokrasi İnsan Hak ve Özgürlükleri, Barış, Adalet, ve Öncü Bir Türkiye İçin Kalkınma Programı.* (Tarihsiz). <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/698/199801418.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim tarihi: 11.01.2018.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler Siyaseti Türkiye’de Siyasal İslamın Temelleri.* (1.baskı). Metis Yayınları.
- Kahraman, H.B. (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I-Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar.* (1. Basım). Agora Kitaplığı.
- Karatepe, Ş. (2011). *Tek Parti Dönemi.* (4.baskı). İz Yayıncılık.
- Karpat, K.H. (2010). *Osmanlı’dan Günümüze Elitler ve Din.* (4.baskı). Güneş Ayas (çev). Timaş Yayınları.
- Karpat, K.H. (2014). *Türk Siyasi Tarihi.* (5.baskı). Ceren Elitez (çev.). Timaş Yayınları.
- Köker, L. (2000). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi.* (6. baskı). İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2013). *Modern Türkiye’nin Doğuşu.* (6.baskı), Boğaç Babür Turna (çev.). Arkadaş Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2013a). *Türkiye, İslam ve Sekülerizm,* (3.baskı). Elçin Gen, Murat Bozluolcay (çev.). İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2013b). *Türkiye’de Din ve Siyaset.* (18.baskı). İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2014). *Din ve İdeoloji.* (22.baskı). İletişim Yayınları.
- Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük.* (Tarihsiz). Haktanır Basımevi. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/799/197600503.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim tarihi: 03.01.2018.
- Milli Selamet Partisi Program ve Tüzük.* (Tarihsiz). Elif Matbaacılık. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/741/199501762.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim tarihi: 03.01.2018.
- Mutlusu, A. F. (2013). Anavatan Partisi. Turgay Uzun (ed.). *İttihat ve Terakki’den Günümüze Türkiye’de Siyasal Partiler İçinde* (s.379-394). ed. Orion Kitapevi.
- Nafi, B.M. (2012). *İslamcılık.* (1.baskı). Burhanüddin Aldiyai (çev.). Yarın Yayınları.

- Özdalga, E. (2013). *İslamcılığın Türkiye Seyri*. (3.baskı). Gamze Türkoğlu (çev.). İletişim Yayınları.
- Refah Partisi Tüzük ve Programı*. (1985), Elif Matbaacılık Adi Kom. Şti. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/650/199400049_1985.pdf?sequence=1&isAllowed=y, Erişim tarihi: 05.01.2018.
- Sarıbay, A.Y. (1985). *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası ‘Milli Selamet Partisi Örnekolayı’*. (1.baskı). Alan Yayıncılık.
- Sarıbay, A.Y. (2001). *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*. (1.basım), Alfa Yayınları.
- Teazıs, C. (2011). *İkincilerin Cumhuriyeti*. (2.baskı). Mızrak Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. (1961). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf>, Erişim tarihi:14.02.2021.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. (1982). <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa.htm>, Erişim tarihi:17.01.2021.
- T.C. Resmî Gazete*. 16 Haziran 1949, Sayı:7234.
- T.C. Resmî Gazete*. 12 Nisan 1991, Sayı:20843, Mükerrer.
- Vatandaş, C. (2016). *Cumhuriyet’ in Tarihi*. Pınar Yayınları.
- Yavuz, M. H. (2011). *Erbakan’dan Erdoğan’a Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam*. (1.basım). Leman Adalı (çev.). Kitap Yayınevi.
- Yavuz, M. H. (2014). Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek. Yasin Aktay (ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C.6, (4.baskı) İçinde (s.591-603). İletişim Yayınları.
- Yorgancılar, S. (2012). *Milli Görüş*. (1.basım). Pınar Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2014). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (29.baskı). Yasemin Saner (çev.) İletişim Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

This study was carried out in order to put forward how political parties in Turkey follow regarding the religious field and how they are affected by Kemalist ideology while doing their politics in this field. Within the scope of the study, the religious policies of the Republican People's Party, important center-right parties and national vision parties were discussed and evaluated.

The study was conducted by examining the sources related to the subject and evaluating the information obtained from them. In this context, the programs of the above-mentioned parties were examined as the primary source of information. It was investigated which expressions about religion used by these parties in their programs. In addition to the party programs, the discourses of these parties on religion and their important actions in the field of religion during their rule were also tried to be determined. At the same time, information was collected on how the institutions that support the Kemalist ideology intervened in the politics of these parties and how these parties affected the politics of religion.

As a result of the research, with the main lines, the following findings have been obtained: The Kemalist ideology started to take shape from the first years of the Republic, entered into the Constitution in 1937 and functioned as the founding ideology of the Republic. The principle of Kemalist ideology regarding religion is secularism. It was accepted as a necessity for all political parties to adopt this principle and to make religious policies in accordance with this principle. For this reason, all parties considered within the scope of the study felt the need to put forward the secularism principle in their programs. Kemalist secularism was adopted by the Republican People's Party, which governed Turkey in the years 1923-1950. However, after 1950, the years when center-right parties were ruling began in Turkey. At the same time, after 1970, the so-called national vision parties and mostly religious-based political parties emerged. Both center-right parties and national vision parties have tried to follow a religious policy in line with their priorities.

As a result of the evaluation of findings obtained in the scope of the research, it has been shown that there are three fundamental viewpoints to the issue of religion in Turkey and religious policies of parties are shaped according to this aspect of religion and politics. The first point of view is that of the Kemalist ideology and those who believe in this ideology. According to this point of view, religion as it was in the period when the Republic was founded constitutes an obstacle to progress and modernization. For this reason, the place of religion in society must be changed and its influence must be reduced. The Republican People's Party adopted this point of view in the best way and arranged the

religious policy accordingly between 1923 and 1950. According to the second point of view on the issue of religion, although the state should be secular, it is not correct to see religion as an obstacle to progress and modernization. For this reason, the religious demands of the people should be taken into consideration and religious freedoms should be provided. Center-right parties defended this view and tried to make politics accordingly. However, they were subjected to the reactions and interventions of institutions affiliated with the Kemalist ideology. The intervention of the military, which was the defender of the Kemalist ideology, in politics between 1960 and 2000 coincided with the period of these parties. According to a third aspect regarding the issue of religion, religion is not an obstacle to progress and modernization in Turkey. On the contrary, it is necessary for the development of the country. Parties that defend this point of view and try to make religious politics accordingly are national vision parties. However, all four parties that tried to do politics in this way were closed by the institutions of the Kemalist system. Therefore, with the exception of the Republican People's Party, both the center-right parties and the national vision parties could not determine their religion politics as they wanted. The religious policy of these parties was seen as a danger to the principle of secularism by the institutions affiliated with the Kemalist ideology and was prevented by military coup, intervention or party closure. This situation damaged both the democracy and Kemalism as an ideology in Turkey and meanwhile caused the religion enter into politics more and more.